

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ

УДК 821.161.2-31.09+929Бердник

Ірина Гречаник

МУЛЬТИКУЛЬТУРНІСТЬ ЯК ОСНОВА ПОЗАТЕКСТОВОГО ЧАСОПРОСТОРУ ФАНТАСТИЧНИХ РОМАНІВ О. БЕРДНИКА

Розглядаються особливості структури позатекстового простору фантастичних романів Олеся Бердника з позицій мультикультурності. У результаті дослідження автор приходить до висновку, що значення звернення до надбань різних світових культур виступає засобом підсилення основної ідеї художнього твору, надає йому специфічного колориту та виконує дидактичну і пропедевтичну функції.

Ключові слова: *епіграф, епіграфема, часопростір, мультикультурність.*

Проблема мультикультурності сьогодні проникає майже в усі культурно-освітні галузі, належне місце займає і у просторі літературознавства. Відомо, що мультикультуралізм як окремий напрям літературознавчих учень зародився у другій половині ХХ століття у США, а його засновниками стали Ф. Кермоунд, Поль Лаутер, Є. Саїд, Л. Фідлер. У основу вчень мультикультуралізму лягло розширення канону, включення до його змісту нових фігур, міфів, героїв, зміщення канонічного та популярного, зниження або відміна художніх стандартів і норм. Продовжували розвиток досліджень у мультикультуралістичному напрямку Г. Ансальдуа, П. Аллен, Т. Денисова, И. Рид, М. Тлостанова, Є. Уокер та ін. За ствердженням М. Тлостанової, мультикультуралізм являє собою потенціальну можливість одночасного буття в кількох вимірах – нормальному та аномальному, в мейнстрімі та на культурній межі, а також можливість „жанглювати культурами” [4, с. 267].

Як переконаємося, мультикультурність є складним синкретичним явищем. Ця проблема зазнає розвитку як у теоретичному плані, так і реалізовується на прикладі творчості багатьох українських письменників. Аналіз твору з позицій його співвіднесеності з іншими культурами світу розширює спектр дослідження особливостей і функцій художніх текстів. Особливо актуально постає проблема мультикультурності в українській фантастичній літературі.

Завдання цього дослідження – здійснити семантичний та частково структурний аналіз позатекстового простору фантастичних романів Олеся Бердника, виокремити основні особливості з позицій мультикультурності.

Фантастична проза Олеся Бердника надає широкий пласт для дослідження, оскільки філософія письменника, що базується на сковородинівській антропології, охоплює велику кількість теоретичних тверджень, запозичених із різних культур світу. В основному письменник апелює до слов'янської, індійської (або американської) та античної культур. Ці сфери стають деякою мірою тотожними особистим філософським переконанням письменника. Вони ніби репрезентують різні рівні самосвідомості митця: слов'янська міфологія представляє іманентний, природний, внутрішньоособистісний, інтимний рівень душі письменника, можливо, звужений до змісту національної самосуті; античність уособлює прадавній, невимушений, щирий спосіб мислення людства, вона представляє сферу певної історичної самосвідомості в системі Всесвіту. Індійська та американська культура близька до свідомості автора-сучасника, тобто тій сфері, яка максимально наближена до доби написання художніх творів. Захоплення індійською міфологією і традицією відіграло величезну роль у формуванні свідомості письменника. Таким чином, у творчості Олеся Бердника спостерігаємо тришарову структуру мультикультуралізму, кожний шар якої відповідає певному рівню самосвідомості митця, а разом вони утворюють складну синтетичну структуру. В центрі її знаходяться генетично закодовані образи слов'янської культури, оздоблені усвідомленням себе в системі Всесвіту, репрезентованій античними образами. Поверхневий філософський шар становить індійська міфологія, а також фрагменти творів зарубіжних письменників, що репрезентують „Я” автора-сучасника” (див. Рис. 1).

Необхідно з'ясувати у який спосіб реалізується така структура у творчості Олеся Бердника. Колорит його фантастичних творів оздоблюється образами індійських та античних богів. Окрім того, звернення до культурних надбань різних народів здійснюється з метою компаративного аналізу уявлень про світ всього людства для того, щоб розшифрувати його подальше призначення. Такі ретроспекції у світ „іншої” культури не лише ускладнюють загальну часопросторову структуру роману, але й створюють окремі самостійний позатекстовий часопростір.

Епіграфічний часопростір – це своєрідний художній світ, не автономний, а гармонійно доповнюючий загальний часопростір

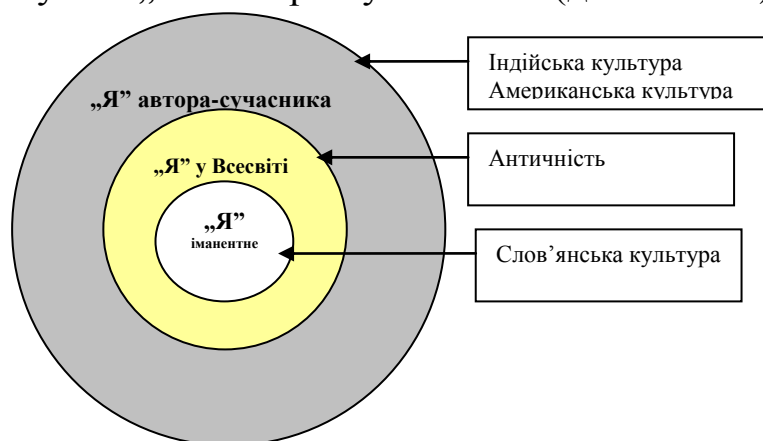

Рис. 1. Взаємозалежність мультикультурності і самосвідомості автора

художнього твору. Основною формотворчою та змістоорганізуючою одиницею цього світу є епіграф. Епіграф являє собою цитату або висловлювання, що розташовується перед початком твору або певного розділу чи частини твору з метою налаштувати читача, розкрити основну ідею, вказати на дух твору, його зміст, окреслити ставлення автора, задати певний емоційний фон [7, с. 234].

Н. Кузьміна наголошує на тому, що основною функцією епіграфа є діалогізуюча функція, яка провокує діалог через уведення в текст нової неавторської точки зору [6, с. 60-63].

Епіграфи у творчості Олесь Бердника, в залежності від їх структури, постають мультикультурним явищем. Це пояснюється тим, що їх основою стають не лише власне авторські висловлювання, але й цитати мислителів інших культур, що надає художньому твору так званої ідейної всеохопності, безмежності змісту ідеї.

Проаналізувавши ряд епіграфів, ми прийшли до висновку, що епіграф у фантастичних романах Олесь Бердника може мати просту чи ускладнену структуру залежно від того, скільки елементів він включає. Відповідно до того, що письменник удається до вживання так званих ускладнених епіграфів, виникає необхідність диференціації його елементів. Через те, що загальне значення кількох ужитих епіграфів безпосередньо взаємопов'язане, то, на нашу думку, необхідно визначати цей комплекс елементів як єдиний епіграф, а елементи, які його складають пропонуємо називати *епіграфемами*.

Епіграфи до творів Олесь Бердника можна розподілити на три чітко окреслені типи: запозичені, тобто ті, які походять з іншого джерела, власне авторські (найчастіше це поетичні твори О. Бердника) та змішані. Епіграфи, використані Олесем Бердником, можуть реалізуватися у прозовій та поетичній формах. У прозовій представлені запозичені з різних культур уривки притч, повчань, приказки та прислів'я, висловлювання античних та індійських мудреців та ін. Поетична форма найбільш уживана в епіграфах Олесь Бердника і може бути представлена як індивідуальною поезією, так і перенесеною з простору зарубіжної культури.

Особливість організації найвищого рівня свідомості письменника, який із позицій мультикультурності розгортається через структуру „Я” іманентне”, полягає в тому, що цей рівень розкривається через індивідуальну творчість Олесь Бердника, зокрема поетичну. Сюжет таких поетичних творів, які стали матеріалом для епіграфів, дуже часто насичений образами, запозиченими зі слов'янської культури, що свідчить про певну трансцендентну єдність самосвідомості письменника і рідної для нього культури. Саме через образи слов'янської культури відбувається своєрідна самопрезентація письменника, реалізація його інтимного внутрішнього простору. Це певний сакральний рівень, що вбирає в себе ментально закодовані у свідомості письменника образи, що стають об'єднуючою ланкою для всіх слов'янських народів. Необхідно звернути увагу, що саме на основі образів слов'янської

культури відбувається презентація нового типу людини – „природної людини”. Ідеалом на рівні свідомості „Я” іманентне” є духовна особистість, „близька серцем” до природи і національної традиції. Народність у епіграфах Олесь Бердника проступає крізь призму образів слов’янських богів та міфологічних істот таких, як Перун, Див, Лада, Род та ін. Природа розуміється як Велика Праматір Людини, божественна істота, подібно до вірувань давніх слов’ян. Нерідко письменник використовує вирази з усної народної творчості слов’янських народів. Наприклад, образи слов’янської культури стають основою епіграфа до четвертої частини роману „Вогнесміх” „Пісні Зелен-Дива”, а також „Пісні Дивів”, які нагадують усну народну пісню: „Пелюстками облітають роки і століття, та в природи не марніє, зеленіє віття” [2, с. 248]. Автономний простір складають також уривки з народної пісні: „Ой горе, горе, нещасна доля. Виорала дівчина мисленьками поле. Чорними очима та й заволочила, дрібненькими слізюньками все поле змочила” [3, с. 206].

Наступним рівнем свідомості, на якому відбувається реалізація епіграфем є вимір античності. Поряд із слов’янським простором, античність займає умовно вищий рівень, оскільки, якщо на рівні „Я” іманентне” письменник ніби закривається в своєму недоступному для зовнішніх подразників внутрішньому просторі, то на цьому рівні авторське „Я” репрезентоване у взаємодії із середовищем, але не матеріальним, а історико-культурним, що узагальнюється в схему „Я” у Всесвіті”. Первісне уявлення людини про світ стає об’єднуючою для всього людства ланкою, спільним вихідним культурним першопочатком. Саме тут відбувається диференціація авторського особистісного „Я”, яке можна розуміти і як „власне загальнолюдське індивідуальне „Я”, і середовища, в якому воно знаходиться, а способи визначення цього середовища зводяться до первісного беззаперечних уявлень людини про влаштування світу в добу античності.

Античний простір може бути представлений короткими висловлюваннями видатних античних мислителів, а також уведенням античних образів у поезії Олесь Бердника, що є елементами епіграфів. Цей факт підкреслює значущість античної традиції в системі світосприйняття автора, її максимальну наближеність до інтимного простору письменника, співвідноситься зі слов’янською культурою. Простір цієї культури становлять, наприклад, епіграфи до роману „Діти Безмежжя” типу „Слово Прометея”, „Вогонь Прометея”, а також він може реалізовуватися за допомогою таких образів, як Геліос, Колісниця Геліоса, Князя Питьми, Володаря Тьми (або Аїда), Орфей, Клітемнестра, які становлять певне семантичне ядро поезії.

Найбільшим є простір „Я автора-сучасника”. Цей простір вбирає в себе внутрішньотекстові фрагменти з творів різних зарубіжних мислителів. У основі цього рівня – *свідомий вибір* автора, що відповідає віянням сучасної йому доби. Цей рівень свідомості –

найвищий і максимально наближений до оточуючого письменника соціально-культурного середовища. Пропонуємо його розгляд відповідно до структури епіграфа. Джерелами до епіграфічного тексту, як уже зазначалося, можуть ставати запозичення з інших прозових або поетичних творів. Найчастіше Олесь Бердник звертається до надбань філософської думки Сходу, зокрема Індії. Як результат, найпоширеніші цитування висловлювань Готами Будди, що запозичені з праці „Дхаммапада” або „Шлях учення”, написаної на мові палі у VI столітті. Взагалі здобутки індійських філософів становлять для письменника найширший матеріал. Часто основою для односкладових епіграфів стають висловлювання індійського мислителя Рабіндраната Тагора, наприклад: „Ми живемо в цьому світі, якщо любимо його” [3, с. 405] або „Якими темними берегами чорної ріки, через які хаші похмурого лісу, понад яким глибокими безоднями мороку Ти поспішаєш до мене, кохання моє?” [3, с. 166]. Окрім того, основою деяких епіграфів можуть бути рядки з поетичних творів зарубіжних поетів, зокрема американських Генрі Лонгфелло та Уолта Уїтмена. Така увага до зарубіжної літератури підсилена цікавістю письменника до американської традиції та особистим знайомством із деякими представниками американської літератури.

Мультикультурність епіграфічного простору тісно пов'язана з його структурною організацією. Визначимо особливості синкретичності культур в епіграфічному просторі. Необхідно зазначити, що ускладнені епіграфи як цілісна структура, відповідно до кількості структурних елементів, можуть бути *односкладовими*, *двоскладовими* та *трискладовими*. Це важливий факт, оскільки структура безпосередньо взаємопов'язана зі змістовою організацією цього простору. Односкладові епіграфи в більшості випадків представлені індивідуальною поезією автора (тобто репрезентують рівень „Я” іманентне”, заснований більшою мірою на слов'янській культурі). Двоскладові можуть включати поетичний твір автора, а також запозичені фрагменти з художніх творів інших письменників або народної мудрості (уривки притч, криптограми, прислів'я, уривки з народної пісні та ін). Трискладові епіграфи – це утворення, де об'єднуються найрізноманітніші форми культури.

Для того, щоб з'ясувати особливості мультикультурності в позатекстовому просторі, візьмемо для аналізу трискладовий епіграф.

Трискладові епіграфи можуть бути представлені фрагментами народної мудрості: приказки, криптограми, прислів'я, що відбивають історичний, соціальний, моральний досвід різних народів та ін. У такий спосіб розкривається перед читачем роман „Вогнесміх” і з першої сторінки постає ірландське прислів'я „око приховує те, чого не бачить”. Так відбувається підготовка до того, що в подальшому тексті йтиметься про незвичайне, незвідане і водночас звичне і буденне. Відбувається проекція у внутрішній простір, межі якого не окреслені. Далі ніби уточненням до попереднього фрагмента

виступають авторські поетичні рядки, з яких постають такі часопросторові координати, як мить, вічність, тут, рай. Окрім цього, вірш побудований на тісному дидактичному зв'язку, репрезентованому настановчими елементами: „відшукайте”, „зумійте”, „і тоді з'явиться”. Письменник ніби дає настанову перед оповіддю про події, надаючи для самореалізації величезний сакральний простір. Відбувається підготовка читача до розгортання ширшого простору. Саме тут реалізується „Я” іманентне”, представлене слов'янською культурою.

І завершальною епіграфемою є уривок із криптограми Сходу, де, власне, й розкривається віками встановлена людська жага до привласнення, матеріалізації духовного, що призводить до смерті. Цей уривок ніби привідкриває двері до загальної ідеї роману, залишаючи поза собою інтригу таємниці збереження щасливого життя.

Як спостерігаємо, трискладовий епіграф має в своїй структурі три окремі елементи, що складають спільний простір, зітканий із різних культур, і ніби умовно організують зав'язку, розв'язку і кульмінацію. Зав'язка готує до незвичайності, кульмінація носить дидактичний характер, а розв'язка включає в себе інтригу. Все це відбувається в одному просторі – безмежжі, який нечітко окреслив автор, а розгортається в позачасовості. Описані в епіграфі дієства ніби розташувалися на межі реальності і фантастики.

Прикладом іншої моделі організації трискладового епіграфа може стати така структура: висловлювання Лонгфелло, Будди і Олеса Бердника. Перша епіграфема являє собою ідею, що подібна до основної ідеї загального твору: людина бачить тільки те, на що в неї вистачає духовної сили. Ідея уривка – світ, обмежений у просторі, поступове розширення якого відбувається в наступному фрагменті, де пам'ять людська виступає як увіковічена категорія, а остання епіграфема підкреслює неповторність людського життя, призначеного для бою та перемоги. Відбувається певне індуктивне осмислення того, що пошук істини не у призначенні всього людства, а у призначенні кожної індивідуальності. Простір тут мислиться в напрямку від загального до особистісно-індивідуального, а час – як всеохоплююча категорія. Особистий час автора в останньому фрагменті узагальнюється до світових масштабів. Причому всі ці епіграфеми сприймаються не розрізнено, а складають цілісне семантичне ядро.

Як ми мали змогу переконатися, комплекс епіграфів у романах О. Бердника становить окремий мульткультурний простір, організований за трьома площинами авторської свідомості – „Я” іманентного”, „Я” в системі Всесвіту” та „Я” автора-сучасника”. Усі три форми розгортаються на прикладі різних культур: слов'янської, античної, американської та індійської. Ці елементи вписуються в позатекстовий епіграфічний простір фантастичних романів у формі запозичень із різних культур. Причому власне авторські твори

репрезентують реалізацію його іманентного „Я”, прихованого від зовнішнього світу. Тому правомірним вважаємо відносити вміщені в епіграфі поетичні твори Олеся Бердника до слов'янської культури. Ускладнені епіграфи являють собою окремі складні мультикультурні утворення, функція яких полягає в увиразненні головної ідеї художнього твору. Отже, мультикультурність стає засобом підсилення основної ідеї, втіленої у фантастичному творі О. Бердника.

1. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Р. Барт ; [пер. с фр. Г. Косикова] – М. : Прогресс, 1989. – 615 с.
2. *Бердник О.* Вогнесміх : [роман] / Олесь Бердник. – К. : Тріада-А, 2006. – 560 с.
3. *Бердник О.* Чаша Амріти / Олесь Бердник. – К. : Тріада-А, 2004. – 624 с.
4. Западное литературоведение : энциклопедия. – М. : Intrada, 2004. – 560 с.
5. *Ильин И.* Интертекстуальность / И. Ильин // Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины : энциклопед. справочник. – Москва, 1996. – С. 215-221.
6. *Кузьмина Н.* Эпиграф в коммуникативном пространстве художественного / Н. Кузьмина // Вестник Омского университета, 1997. – Вып. 2. – С. 60-63.
7. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р.Т. Гром'яка]. – К. : Академія, 2006. – 752 с.

Summary

In the article the features of structure of outtext space of O. Berdnyk's science fiction novels are considered from the positions of multiculturalism. In the issue, the author makes a conclusion that the using of different world cultures is the way of intensification of the main semantics of the novel's idea; it adds the specific colour and executes didactic and propaedeutic function.

Key words: epigraph, epigraphema, space-time, multiculturalism.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2009